

II. RECENZJE I NOTY

KRYSTYNA MARZEC-HOLKA, ANDRZEJ RADZIEWICZ-WINNICKI, ANNA WIŁKOMIRSKA, *Nauki społeczne wobec zmiany – alternatywa scalania (inspiracje dla współczesnej pedagogiki)*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2018, ss. 274

Prezentowana w recenzji monografia to dyptyk tekstów znanych i cenionych autorów prac z pogranicza nauki socjologicznej, antropologicznej i pedagogicznej, stąd można je kwalifikować bądź do tych dyscyplin (m.in.: z obszaru problematyki socjologii i antropologii ogólnej, socjologii wychowania – chociaż nie tylko tej subdyscypliny socjologicznej), bądź do socjopedagogiki, którą w Polsce określa się także mianem pedagogiki społecznej, mając na uwadze ją samą i jej podstawy teoretyczne, czerpane z nauk z nią współpracujących¹. Kwalifikacje te uzasadniają pomieszczone w niej, w dwóch częściach, teksty dokumentujące wskazaną orientację dyscyplinarną autorów i zawarte w nich treści.

Na część pierwszą recenzowanej książki, zatytułowanej prowokująco, a tym samym obiecująco intelektualnie: „Sekularyzacja tradycyjnej myśli społecznej dotyczącej pojęcia zmiany (z inspiracji nauk bliskich pedagogice)” składają się studia Anny Wiłkomirskiej, śledzące genezę i historię tworzenia oraz rekonstruowania myśli społecznej dotyczącej jednego z podstawowych dla podejmowanych w niej rozstrzygnięć teoretyczno-filozoficznych pojęć, jakim jest kategoria – **zmiany (w zasadzie zmiany społecznej)**; pojmowanej szeroko, wieloaspektowo i procesualnie, a więc zarówno jako zdarzeń zwyczajnych, przypadkowych, mniej istotnych dla tak czy inaczej wyodrębnianych i identyfikowanych całości społecznych (np. ujmowanych w kategoriach systemu społecznego czy społeczno-kulturowego) i bardziej radykalnych, reorganizujących owe całości m.in. poprzez zmianę z a s a d y ich integralności, a tym samym trwałości i funkcjonalności – określanej mianem u s t r o j o w e j.

W tej części recenzowanej monografii pomieszczone zostały studia poświęcone ukazaniu historii socjologicznych zainteresowań kategorią zmiany społecznej. Ich autorka wiedzie więc czytelnika po meandrach orientacji teoretyczno-meto-

¹ Identyfikacje tych nauk mogą być rozmaite, chociaż ich kanon w zasadzie wyznaczyły dwie publikacje z połowy lat sześćdziesiątych pod red. B. Suchodolskiego, a mianowicie: *Nauki filozoficzne współpracujące z pedagogiką*, Warszawa 1966 oraz *Nauki przyrodnicze i społeczne współpracujące z pedagogiką*, Warszawa 1966.

dologicznych nauki socjologicznej, rekonstruując proponowany w nich sposób ujmowania owej właściwości rzeczywistości społecznej konstytuującej, ewolucjonistyczną wizję i interpretację jej aktualizacji na przestrzeni całej historii filozoficznego i socjologicznego jej oglądu oraz eksplikacji. Szkoda, że autorka nie podjęła próby jej konfrontacji z teologiczno-kreacjonistyczną wizją rzeczywistości społecznej i koncepcją tak zwanego inteligentnego projektu, gdyż właśnie owa konfrontacja od pierwocin uprawiania niezależnej od niej refleksji filozoficznej i później teoretycznej – socjologicznej i antropologicznej) do czasów nam współczesnych, i zapewne jeszcze w bliższej i dalszej perspektywie historycznej, będzie ciążyła na aktualności i obecności tej pierwszej w środowiskach akademickich, w społecznej percepcji i w rozstrzygnięciach ideologicznych leżących u podstaw praktykowanego porządku społecznego oraz legitymacji podmiotów sprawujących rzeczywistą władzę w państwach i społeczeństwach kultur religijnych².

Spotykamy więc w tej części recenzowanej monografii wielce erudycyjny, akademicki wykład poświęcony identyfikacji zmiany społecznej, symbolizowanej pod postacią idei ewolucjonizmu³, obecnej zarówno w klasycznej – XIX-wiecznej historii budowania nauki socjologicznej, jak i w jej historii nowoczesnej, zwłaszcza XX-wiecznej, w której owa idea, wskutek reorientacji badanego przez socjologów przedmiotu, przybrała postać neoewolucjonizmu, orientacji socjobiologicznej, psychologii ewolucyjnej, czy ewolucyjnie zorientowanej antropologii, wskazując na jej adwersarzy i przeciwników, dostrzegających jej znamion w procesach społecznych, psychospołecznych i przemianach kulturowych, kończąc ten fragment swojego wykładu prezentacją niezwykle oryginalnej, lecz budzącej kontrowersje koncepcji systemu społecznego N. Luhmanna i jego ewolucyjnych właściwości.

Kolejny fragment recenzowanej monografii poświęciła autorka prześledzeniu obecności kategorii zmienności w systemach teoretycznych W.I. Thomasa i F. Znanieckiego, T. Parsonsa, K. Marksa, M. Webera, R. Dahrendorfa, L. Cosera,

² Kwestie te podnoszą np.: S.J. Tambiach, *Magia, nauka, religia a zakres racjonalności*, Kraków 2007; J. Brockman, *Nauka a kreacjonizm. O naukowych roszczeniach teorii inteligentnego projektu*, Warszawa 2007; K. Korab (red.), *Pseudonauka. Choroba, magia czy biznes?* Warszawa 2011 (może warto wspomnieć także o Znanieckiego koncepcji ewolucji kultur wiedzy, pomieszczonej w Jego *Naukach o kulturze*, Warszawa 1974).

³ Szkoda, że autorka tego fragmentu tekstu nie wspomniała, że termin „ewolucja” został wprowadzony do obiegu naukowego przez Ch. Bonneta, prawnika, przyrodnika i filozofa szwajcarskiego, który odnosił to pojęcie do wyjaśniania zmian osobniczych (ontogenezy) organizmów zwierzęcych w połowie XVII wieku. W 1761 r. G.L. Buffon, filozof, przyrodnik francuski (encyklopedysta) wywarł istotny wpływ na rozwój przyrodznawstwa i sformułował tezę, iż gatunki organizmów mogą ulegać zmianom pod wpływem czynników naturalnych. W 1809 r. J.B. Lamarck opublikował kompletną teorię ewolucji jako mechanizmu przemian i powstania gatunków, rozpoczynając historię ewolucjonizmu w naukach biologicznych. W 1859 r. Ch.R. Darwin (*O powstawaniu gatunków*) wraz z A.R. Wallacem upowszechnił przekonanie, iż ewolucja rzeczywiście zachodzi w przyrodzie i dostarcza wyjaśnienia kwestii powstania różnych gatunków istot żywych, a w tym i człowieka, tym bardziej że autorka w tym fragmencie swojego wykładu określa ewolucjonizm tylko jako pewną ideę, a nie określenie rzeczywistej najbardziej ogólnej prawidłowości leżącej u podstaw budowania teoretycznego systemu socjologii w pierwszej, pozytywistycznej – klasycznej fazie jej konstruowania.

S. Lukesa i M. Foucaulta, by cały rozdział trzeci tej części monografii wypełnić prezentacją wybranych teorii modernizacji tak, jak się one rozwinęły i ukorzeniły w dyskursie naukowym po II wojnie światowej, wskazując na wielce znaczącą w ich budowie wkład: W. Knobla, N. Smelsera, E. Shilsa, M.J. Leví'ego, D. Lerner, D. McClellanda, D. Apter, W. Rostowa, C. Kerra, S. Huntingtona, R. Prebisha, C. Furtado, H. Cardoso, A. Franka, R. Nurksego, S. Amina i innych, akcentując przy tym towarzyszącą ich rozważaniom nadzieję na humanizację i racjonalizację życia społecznego, po traumatycznych wojennych doświadczeniach ludzkości, śledząc przy tym losy konceptualizacji tak zwanych teorii: konwergencji, zależności, rozwoju endogenego, cyklicznych wizji dziejów, rozwoju cywilizacyjnego (N. Eliasa). Jeden z podrozdziałów tej części opracowania poświęca autorka prezentacji obecności w myśli społecznej idei globalizacji na przykładzie systemów teoretycznych I. Wallersteina, S. Eisenstadta i S. Huntingtona, dopełniając tę prezentację wskazaniem zainteresowania zmianami społeczno-kulturowymi ostatnich dziesięcioleci, ujawnianymi przez współczesnych socjologów (m.in. M. Grandona i R. Ingleharta, J. Aleksandra, P. Colony'ego, A. Touraina, D. Bella, A. Tofflera, U. Becka, Z. Baumana, czy A. Giddensa tak, jak się one lokują w socjologicznym oglądzie współczesnych postprzemysłowych (późno przemysłowych) społeczeństwach).

Sygnalizowane w poprzednim podrozdziale zjawisko i proces globalizacji jako teoretycznej koncepcji identyfikacji totalnej zmiany społecznej, w kontekście współcześnie rozwijanej i modyfikowanej, a tym samym permanentnie obecnej w dyskursach naukowych opozycji: modernizm – postmodernizm, w końcowych partiach tej części monografii, poza już wskazanymi wcześniej, zostało ukazane z przywołaniem wybranych rozstrzygnięć teoretycznych reprezentowanych przez: R. Keohane'a, J. Nye'a, J. Meyera, U. Hannerza, R. Robertsona i innych. Wreszcie, końcowe fragmenty tej części autorskiego udziału w strukturze recenzowanej monografii zostały poświęcone próbie interpretacji zmiany społecznej w kategoriach mobilizacji sił ludzkich czy mniej lub bardziej radykalnych zdarzeń społecznych występujących pod postaciami: rewolucji, ruchów społecznych i transformacji, ze wskazaniem tylko wybranych ujęć je konceptualizujących (S. Tylora, A. Giddensa, S. Huntingtona, P. Sorokina, T. Skocpola, Ch. Tilly'ego, Ch. Fuschsa, N. Smelsera, D. Aberlego, M.N. Zalda, J.M. McCarthy'ego, K. Offe i wielu innych, z dyskretnym wskazaniem także ich wybranych rodzimych interpretacji, np. dotyczących fenomenu transformacji „solidarnościowej”).

Autorka dokonując prezentacji i wysoce kompetentnej interpretacji kategorii zmiany społecznej, poza jej wielokrotną operacjonalizacją w kontekstach referowanych koncepcji teoretycznych, podjęła wielce udaną próbę ich uporządkowania według kilku kryteriów: historycznego, dyscyplinarnego – aspektowego, istotnościowego (ontologicznego) i przedmiotowego, ilustrując swoje relacje i formułowane tezy starannie dobranymi cytatami i wskazaniem reprezentatywnej dla poruszanych zagadnień literatury. Ta część recenzowanej monografii, obok przywołanej w niej kilkakrotnie monografii P. Sztompki, *Socjologia zmian społecznych*, stanowi istotny, nowatorski, erudycyjny i tym samym wielce pożyteczny poznawczo wkład w jej rodzimy naukowy ogląd czy interpretację, wskazujący

zarówno na jej podmiotowe – jednostkowe, jak i społeczne odniesienia – akcentując lokowane w niej nadzieje, lecz i towarzyszące jej obawy – zwłaszcza te, które niesie ze sobą postępująca globalizacja, fasadowa, pozorowana demokracja i towarzyszący temu chaos aksjologiczny. W tym aspekcie związki formułowanych w niej tez z problematyką społecznie zorientowanej pedagogiki są oczywiste i wielce znaczące⁴.

Na drugą część recenzowanej monografii składają się teksty dwojakiego rodzaju:

1) dokumentujące pedagogiczne konsekwencje (wyzwania, zagrożenia, ale i nadzieje), jakie niesie doświadczana przez współczesne społeczeństwa cywilizacji postindustrialnej dynamiczna i wieloaspektowa zmiana społeczna rozmaitej natury i postaci (teksty A. Radziejwicz-Winnickiego) oraz

2) ujawniające istotę psychospołecznych zasobów (potencjałów, kompetencji, możliwości, powiązań i zobowiązań) współczesnego uczestnika(-ów) życia społecznego, określanych mianem kapitału społecznego i możliwości jego indywidualnego oraz grupowego pomnażania jako remedium na destrukcyjne (podmiotowe i grupowe – głównie rodzinne) konsekwencje wyzwalane dynamiką i charakterem słabo kontrolowanych społecznie zmian (teksty K. Marzec-Holki).

Tę część recenzowanej monografii otwiera tekst poświęcony ujawnieniu rozmaitych zagrożeń podmiotowych i społecznych, z jakimi mamy współcześnie do czynienia w życiu publicznym i doświadczeniu jednostkowym – biograficznym. Jako pierwszy znajdujemy w nim podrozdział poświęcony zjawisku asynchronizacji, doświadczanej w Polsce w ostatnich dziesięcioleciach transformacji ustrojowej i jej stratyfikacyjnych i socjalnych konsekwencji, skutkujących pojawianiem się i utrwalaniem znacznych reprezentacji osób i środowisk doznających deprywacji potrzeb, a stąd biedy socjalnej, prestiżowej (społecznego upośledzenia) i blokady rozwojowej. Autor tego fragmentu recenzowanej monografii, utrzymanego w konwencji krytycznej, dokonuje wnikliwego i erudycyjnie godnego naśladowania przeglądu owych sytuacji i doświadczających je kategorii osób, wskazując na teoretyzujące próby ich identyfikacji i eksplikacji oraz obrazujące je dane faktograficzne, przywołując przy tej okazji pojęcie traumy społecznej, wyliczając jej przejawy, źródła i podmiotowo-przedmiotowe konsekwencje.

Następnie uwagę czytelnika koncentruje autor na zjawisku anomii, przejawach anarchii w życiu publicznym, zwłaszcza politycznym, odsłaniając pojawiające się w nim i utrwalające przejawy fundamentalizmu oraz niekompetencji cywilizacyjnej (raczej merytorycznej) decydentów sfer: ekonomicznej, politycznej i kulturowej. Autor śledzi je z wrażliwością właściwą postawie i posłannictwu społecznie zorientowanego pedagoga, a zarazem docieklivego teoretyka i badacza. Znajdujemy w nim także, w konsekwencji ujawnionej przez autora prakseologicznej orientacji pedagogicznej, rudymentarny zarys propozycji naprawczych

⁴ Mają one rzecz jasna wzajemny, a więc dialektyczny charakter, na co wskazywano m.in. w referatach na VI Zjazd Pedagogów Społecznych we wrześniu 2018 roku w Poznaniu. Patrz także: M. Czyżewski, E. Marynowicz-Hetka, G. Woroniecka (red.), *Pedagogizacja życia społecznego*, Societas/Communitas, 2013, 2(16).

– formułowanych ze świadomością złożoności materii społeczno-ekonomicznej, której one dotyczą i obezwładniającej ją sfery politycznej.

Dwa kolejne studia pomieszczone w tej części recenzowanej monografii, autorstwa K. Marzec-Holki, zostały poświęcone, jak już wspomniano, teoretycznej identyfikacji zjawiska i stanu rzeczy określonego mianem kapitału i dookreślonego przymiotnikami: społecznego, zbiorowego i indywidualnego. Ich treści dotyczą więc niezwykle aktualnego i popularnego zagadnienia obecnego we współczesnym dyskursie naukowym, konstruowanym zarówno w obszarze podstawowych, jak i stosowanych nauk społecznych. Autorka z właściwą sobie dociekliwością wiedzie czytelnika po meandrach teoretycznej identyfikacji owej kategorii tak znakomicie ukorzeniającej się we współczesnej historii nauk społecznych, a inspirowanych rozstrzygnięciami zaproponowanymi przez jej twórców i poniekąd już klasyków nauki społecznej: Jamesa Colemana, Pierra Bourdieu, czy Roberta Putnama.

Ulokowanie tej problematyki po rozważaniach A. Radziewicza-Winnickiego, poświęconych współczesnym zagrożeniom indywidualnego i społecznego rozwoju (stabilizacji integracji), to pomysł ze wszech miar godny uznania, bowiem to właśnie ów kapitał społeczny identyfikowany jest w jego teoretycznym oglądzie (i chciało by się, że i w praktyce) jako remedium na owe indywidualnie i społecznie doświadczane zagrożenia, niedostatki, ułomności i bariery rozwojowe, bowiem to właśnie z tą kategorią pojęciową jej teoretycy kojarzą takie właściwości, jak np.: obywatelska kooperacja, więź emocjonalna, zaufanie, gotowość i faktyczne świadczenie współpracy, hojność, szczodrość, uczciwość, egalitaryzm, sprawiedliwość, bezstronność, demokratyczne uczestnictwo społeczne i demokratyczny styl kierowania życiem społecznym.

Autorka ujawnia w nim geografie owej właściwości w przestrzeni i strukturach społecznych, a raczej jej niedostatki diagnozowane empirycznie w społeczeństwie polskim na przełomie XX i XXI wieku, wskazując na fatalną politykę społeczną ośrodków sprawujących władzę w Polsce, destabilizujących perspektywę biograficzną młodych pokoleń – absolwentów szkół wyższych decydujących się na emigrację i ogarniętych w kraju swoiście pojętą „niemocą” systemu.

W parze z ujawnieniem owych istotnych, systemowych destruktorów kapitału społecznego i indywidualnego w Polsce (i nie tylko w naszym kraju) autorka wskazuje także na jego emanacje kulturowe i ekonomiczne, akcentując szczególne znaczenie w ich osiągnięciu kategorii zaufania społecznego, kompetencji merytorycznych (wiedzy), komunikacyjnych, proobywatelskiej aktywności ośrodków sprawujących władzę, podzielenie wspólnych wartości przez znaczne układy społeczne, czy zawiązywanie i podtrzymywanie nieformalnych w nich więzi i praktyki wspólnego działania na rzecz osiągnięcia podzielanych w nich celów.

Tak zarysowany ogólny obraz kategorii kapitału społecznego i jego poszczególnych odmian w dalszych fragmentach autorskiego tekstu lokowany jest w wymiarze środowisk i społeczności lokalnych, ze szczególnym zwróceniem uwagi na rolę zaangażowania podmiotów życia lokalnego w jego osiągnięciu, ale i destrukcji. Wreszcie, w konsekwencji przyjęcia przez autorkę perspektywy sukcesy

sywnej konkretyzacji owej kategorii i jej empirycznej ilustracji, aż do jej wymiaru osobowego i lokalnego, w drugim swoim studium dokonuje prezentacji i analizy porównawczej znaczenia owej kategorii w kształtowaniu obrazu biografii społecznych konkretnych osób – jak się ona ujawniła w świetle wywiadów biograficznych zrealizowanych wśród młodzieży reprezentującej rozmaite środowiska lokalne, naznaczając ich rozmaite ścieżki wchodzenia w dorosłość.

Relacje biograficzne (16 przypadków) zostały w tym fragmencie autorskiej narracji dopełnione materiałem empirycznym zapożyczonym również z innych badań i stosownie wykorzystanym w analizach porównawczych dotyczących ukazania jego znaczenia w kształtowaniu losów życiowych, m.in. dzieci rodzin rozwiedzionych rodziców, w podejmowanych lokalnie wysiłkach na rzecz tworzenia lokalnego kapitału społecznego (na przykładzie 7 wybranych środowisk wiejskich i miejskich) i jego synchronizacji z habitusami nabywanymi przez jednostki w procesie swojej socjalizacji rodzinnej (środowiskowej), a współtworzącymi społeczności (i zbiorowości) lokalne (z wykorzystaniem przez autorkę w analizie tego zagadnienia elementów teorii pola społecznego).

W końcowych fragmentach studium autorka ujawnia pewien mało znany i raczej zlekceważony przez władze oświatowe ewenement społeczny, polegający na ujawnieniu lokalnego protestu przeciwko likwidacji małych szkół wiejskich, a zilustrowanego materiałem empirycznym zgromadzonym przez autorkę w 18 niepublicznych placówkach szkolnych, utworzonych przez stowarzyszenia rodzicielskie, jako społecznej reakcji na ów swoisty zamach władz oświatowych skutkujący ich likwidacją. Ten fragment autorskiej narracji zyskał bogatą szatę ilustracyjną, dokumentującą zjawisko i proces powstawania oraz działania kategorii kapitału społecznego w wymiarze wiejskich społeczności lokalnych na rzecz ratowania likwidowanych w nich szkół⁵.

Recenzowany tom domykają trzy autorskie studia A. Radziejwicz-Winnickiego poświęcone: dwa pierwsze zagadnieniu komunitaryzmu i społecznej rewitalizacji, w których autor podejmuje i rozważa złożony problem społecznej adaptacji polskiego społeczeństwa do warunków i standardów postindustrialnych społeczeństw zachodniej Europy, naznaczonej i spowolnionej w znacznej mierze myśleniem i działaniem magicznym, a zyskującej inicjatywami zmierzającymi do rewitalizacji ożywiającej znaczące dla niej mechanizmy społeczne – wśród nich sprzyjające procesom integracyjnym społeczeństwa polskiego z kulturą i społeczeństwami Europy Zachodniej. Studium trzecie to autorski namysł nad rolą oraz znaczeniem idei i orientacji proekologicznej w tworzeniu zasobów swoiście pojmanego *kapitału natury* i projektów tak zorientowanej proekologicznie edukacji kolejnych pokoleń jako remedium na postępujący gwałtownie proces destrukcji zasobów naturalnych naszej planety i niepohamowany, a związany z nim również gwałtownie postępujący proces wyłaniania się i petryfikowania znamion cywilizacji konsumpcji – zagrażającej destrukcją planecie ziemskiej i okupującej ją rodzajowi ludzkiemu.

⁵ Patrz także: K. Marzec-Holka, *Kapitał społeczny a wspólnoty wiejskie w obronie „małych szkół”*, przykład województwa kujawsko-pomorskiego, Bydgoszcz 2015.

Wskazane wyżej teksty składające się na strukturę recenzowanego tomu dopełnione zostały stosownym wstępem i zakończeniem oraz wykazem cytowanych w nim przeszło 350 opracowań źródłowych, czyniąc tym samym recenzowaną monografię dziełem autorów o wyjątkowej erudycji, podejmujących referowane zagadnienia na stykach wielu podstawowych dyscyplin społecznych, stanowiących mocny merytoryczny fundament dla zawartych w nim propozycji pedagogicznych – optymalizujących ten i te wycinki rzeczywistości, które tak czy inaczej komponują się w aktualne konteksty zachodzenia procesów społecznych o wyjątkowym znaczeniu dla kształtowania kondycji egzystencjalnej i kompetencji społecznej aktualnego i kolejnych pokoleń. Ukazane w niej zagadnienie zmiany społecznej i jej konsekwencji dla kształtowania się owej kondycji oraz kompetencji kolejnych wchodzących na arenę życia społecznego pokoleń, to zasadniczy rys współczesnego świata, zapewne decydujący także o jego bliższej i dalszej perspektywie, tym samym określający kształt i warunki realizacji ich szans życiowych. Autorzy recenzowanej monografii z dużym ładunkiem troski, ale i nadziei ukazują w niej przyczyny zagrożeń czy barier dla ich osiągnięcia, wskazując także potrzebę i możliwości ograniczania oraz przykłady ich przewycięzania zarówno na poziomie funkcjonowania makrostruktury społecznej, jej lokalnych i instytucjonalnych reprezentacji, jak i podmiotowych starań czy dążeń.

Dla pedagogów (zwłaszcza społecznych), polityków społecznych, inicjatorów i organizatorów wszelakich form wsparcia społecznego, animatorów życia społeczno-kulturowego środowisk lokalnych jest to lektura nie tylko zalecana, lecz i godna szczególnej uwagi oraz wnikliwych studiów jako źródło rozlicznych inspiracji służących projektowaniu i wdrażaniu do praktyki społecznej inicjatyw optymalizujących warunki i jakość życia doświadczanego i przeżywanego w jego indywidualnym i wspólnotowym wymiarze.